

Poznámky k interpretaci Dekalogu v českých dějinách církve¹

Ota Halama

Summary: Notes on the Interpretation of the Decalogue in the History of the Czech Church. The Decalogue was the primary catechetical text of the medieval church. Its role increased after 1215 when the text of the Ten Commandments became a common part of confessional practices. Thus, the texts of the Decalogue soon played a role in relation to the lay element and in national languages. In addition to anonymous interpretations of the Decalogue, we meet up with commentaries by Hus' "forerunners," Matěj of Janov and Tomáš of Štítýň, in Bohemia during the fourteenth century. After 1500, the influence of John Wycliffe's work, *De mandatis divine*, dominated. This text especially had an effect on Jan Hus, as well as on Jakoubek of Stříbro and Vaclav of Dráčov, among others. Later, during the Hussite Revolution, a musical adaptation of the Ten Commandments came about. We also find its succinct interpretation in Hussite catechisms of the same period. In addition to these Hussite explications of the Decalogue, the use of works by foreign authors, such as Nicholas of Dinkelsbühl, Jean Gerson, Johannes Nider, and Thomas Ebendorfer, was also characteristic in the Czech lands in the fifteenth century. After 1500, we only encounter a brief commentary on God's commandments by the Utraquist priest, Jan Bechyňka, and a comprehensive work on this theme by Lukáš of Prague, a theologian of the Unity of Brethren. However, Martin Luther's commentary on the Decalogue was translated into Czech and published in 1590. Except for that, up to the end of the century, we find only a largely unknown commentary on the Ten Commandments from the pen of Pastor Šimon Brodský in 1573. Thus, prior to the Battle of White Mountain in 1620, interpretation of the Decalogue continues to be evident only in catechetical, liturgical, and hymnic texts that document the original place of the Ten Commandments in the life of the pre-Reformation church.

Nadepsané téma může čtenáře na první pohled překvapit hned nadvkrát: bohatstvím materiálu na jedné straně, nedostatečným zpracováním pak na straně druhé. Dosud žádný badatel nevěnoval úsilí otázce, jak byl vlastně u nás Dekalog církví tradován, ani jaká bývala jeho recepce ze strany laiků. Také v následujících řádcích čtenář se zájmem o danou otázku však vy-

¹ Tento text vznikl v rámci výzkumného záměru MSM0021620802 – Hermeneutika křesťanské, zvl. české protestantské tradice v kulturních dějinách Evropy.

čerpávající poučení o interpretaci Dekalogu v českých dějinách církve ne-nalezne; spíše poznámky k budoucímu zpracování tématu, a navíc vázané jen k době vymezené vládou Karla IV. a bělohorskými událostmi, s pouhým výhledem k době novější. Pomohou-li však i takto pojaté, a vlastně evidenční, poznámky k budoucímu poznání neznámého, jakkoli tušeného, oddílů našich církevních dějin, splnil následující příspěvek svůj úkol i poslání, které mu určil jeho autor.

Pro uchopení naší otázky potřebujeme materiál, čím více, tím lépe, protože je třeba srovnávat. Nechceme-li se proto pouštět do prázdných úvah a více či méně opodstatněných analogií, nalezneme dostatek pramenného materiálu teprve v době karlovské, kdy byla ve 14. století podle některých badatelů dokončena vnější christianizace naší vrcholně středověké společnosti. Jistě, že i v dobách starších patřilo Desatero k základním věroučným textům, jejichž ovládnutí srdcem i ústy konstituovalo křesťana a vytvářelo křesťanskou společnost. Jistě, že přestupování jednotlivých Božích příkazů patřilo k realitě tehdejších dnů všedních i svátečních. K vizi mozaiky nám však přeci chybí většina kamínek a obracíme se proto na půdu jistější.

Pomineme-li zatím biblické texty, je jisté, že ve 14. století u nás zřetelně převládlo Desatero v latinské augustinské podobě, vyšlé původně z Dekalogu starozákonních knih Exodu a Deuteronomia. Známou tuto podobu si připomeneme, vypustíme-li z biblického textu Desatera příkaz o obrazech a rozdělíme-li poslední přikázání ve dvě, pro ilustraci pak uvedme alespoň začátek: „*Nebudeš mieti bohův jiných! Nevezmeš jména Boha tvého nadarmo! Pomni, aby den sváteční světil!*“ atd.² Takto zjednodušená a snadno zapamatovatelná podoba Dekalogu se nám dochovala z téže doby také ve své staročeské podobě, kterou jsme ovšem citovali, dokonce ve dvou odlišných textových verzích.³ Svědčí to jednak o katechetickém úsilí církve přiblížit zásadní text laickému posluchačstvu, na druhou stranu i o tom, že laici již byli podobné texty schopni nejen recipovat, ale dokonce i memorovat, jakkoli pro ten účel v okleštěné formě. Za jakým účelem?

K základním laickým křesťanským textům, jakými jsou vyznání víry či modlitba Páně, se Desatero připojilo poměrně pozdě – teprve zinstitutioněním svátosti pokání, tedy po roce 1215, kdy bylo IV. lateránským koncillem uloženo každému křesťanu jít ke zpovědi alespoň jedenkrát v roce.⁴ Z Desatera se tak, zjednodušeně řečeno, stalo zpovědní zrcadlo; navíc, jak

² Ed. ANTONÍN ŠKARKA, *Nejstarší česká duchovní lyrika*, Praha 1949, s. 61, s cennou evidencí rukopisů v poznámce na s. 89–90.

³ Srov. JIŘÍ DAŇHELKA, *Nová verze staročeského Desatera, Listy filologické*, 1963, roč. 86, č. 1, s. 101–104.

⁴ Srov. EMANUEL HAVELKA, *Husitské katechismy*, Praha 1938, s. 7.

bylo řečeno, snadno zapamatovatelné i laikům. A v souvislosti s hříchy a ctnostmi se Dekalog a jeho výklad dostal do společnosti scholastických látek typu: o osmi blahoslavenstvích, o sedmi smrtelných hříších, o hříších proti Duchu svatému apod., vesměs volně tématicky spojených se zpo- vědní praxí, ale nejen tou. Dekalog hrál svou roli i v běžné katechezi dospělých a dětí, jak dokládá např. spis Tomáše z Hibernie († 1338) *De tribus punctis* z roku 1316, který měl podle nařízení arcibiskupa Arnošta z Parbubic († 1364) patřit k majetku každého kněze a jehož obsahem byl vedle exposé Desatera také výklad vyznání víry a sedmi smrtelných hříchů.⁵

Po tom, co jsme řekli, je prozatím snad jasné, že skutečnost existence krátké latinské, české či německé verze Desatera, se kterou se ve 14. století u nás setkáváme, nebyla „valchováním Písma“, jeho svévolným vykloučením ze strany církevní autority, ale krokem vstříc negramotným laikům při jejich křesťanské formaci během celého života. Byla převažující možností, ale ne možností jedinou. Svědčí o tom nejen např. kazatelsky mravokárná staročeská báseň *Desatero kázanie božie*,⁶ určená ryze laikům, ale i dobové biblické texty, spisy církevních otců, scholastiků a také spisy autorů tehdy živých – to však již byla jiná společnost.

Ani první staročeský překlad Písma totiž nepatřil laikům, byl určen zřejmě jeptiškám dosud neznámého kláštera. A stejně jako jeho předloha, vulgátní biblický text, žádné výpustky, ani protismyslové úpravy ve znění Desatera nečinil – text je kompletní.⁷ Kompletní text Dekalogu, byť tradičně rozdělený 3 ku 7, přinášela i nejslavnější středověká biblická dějprava nazvaná *Historia scholastica* od Petra Comestora († 1180), jehož spis ve 14. století také došel svého českého zpracování.⁸ S obsáhlejším, řekněme: bibličtějším zněním Dekalogu se pak pochopitelně setkáváme po celé 14. století, jakkoli valem tradičně děleným a s důrazy položenými různými autoritami na různých místech. Alespoň některé v onom století vlivné můžeme jmenovat ...

Klasikem středověké biblické exegeze se stal svou *Postillou* františkán Mikuláš z Lyry († 1349). Jeho kazatelské komentáře k celému Písmu byly vedle starší *Glossy* Walafrida Strabona († 849) základní pomůckou při studiu a výkladu bible a byly s ní také později tištěny. Při výkladu knihy Exodus se Desateru Lyra pochopitelně nevyhnul a kompletní text zde také

⁵ Tamtéž, s. 11–13.

⁶ Ed. JOSEF HRABÁK, *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*, Praha 1962, s. 55–89, 2. zpracování této skladby otištěno zde na s. 151–152.

⁷ Ed. VLADIMÍR KYAS, *Staročeská bible drážďanská a olomoucká. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století III – Genesis – Esdráš*, Praha 1988, s. 132.

⁸ Ed. JAN V. NOVÁK, *Petra Comestora Historia scholastica*, Praha 1910, s. 160–164.

okomentoval bez výpustek jednotlivých veršů. S Mikulášem Lyrou býval někdy zaměňován jeho mladší vrstevník, německý augustinián Henricus de Frimaria († 1355), tedy Jindřich z Freimaru u durynské Gothy, který po roce 1318 působil v Praze u sv. Tomáše. Jindřichův komentář se jen na našem území dochoval v mnoha rukopisech, býval různě zpracováván a později i tištěn. O jeho dalším vlivu na Jana Husa († 1415) ještě uslyšíme. Zmínit však zde konečně musíme v souvislosti se založením pražské univerzity v onom věku ještě jednu postavu, jejíž dílo se s rozběhem teologického studia v Praze stalo stejně jako v tehdejších evropských univerzitním světě klasickým, totiž postavu již 12. století – Petra Lombardského († 1160). V závěru třetí knihy jeho slavných čtyř knih *Sentencí* nalezneme krátký výklad Desatera i s přílehlými oddíly o lži a přísaze.⁹ A stejně jako Freimara zmíníme Lombarda znovu v souvislosti s Husem.

Představili jsme zde pro jejich význam i další vývoj pouhé tři autory. Samozřejmě, že výkladů na Desatero ze 14. století se nám dochovalo anonymně mnohem víc, a to dokonce i v našich knihovnách. Jisté přerušení však vyžaduje obrat k autorům, které jsme zvyklí řadit již k reformaci či k jejím počátkům.

Jakkoli se jeden z textů staročeského Desatera, o němž jsme již mluvili, zachoval v kontextu sbírky tzv. modliteb Milíče z Kroměříže († 1374), první kloudný doklad zájmu našich předhusitských autorů o výklad Desatera nalezneme u Milíčova pokračovatele a osobního hagiografa pařížského mistra Matěje z Janova († 1393). Jeho nevelký spis *De decem praeceptis* z doby po roce 1381¹⁰ zůstal dosud nevydán a jediný, kdo se jím zatím zabýval, byl Vlastimil Kybal při své již více než sto let staré práci o Matěji z Janova.¹¹ Kybal zde sice vysoko Janovův traktát nehodnotí, jako jiné výklady Desatera jej považuje za „bezvýznamný“, zároveň však odhaluje možnosti dalšího vývoje, zárodky husitské „myšlenky o lidských nálezcích“, de-

⁹ Srov. PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum libri quatuor – lib. III, dist. 37–40*: „De decem praeceptis, quomodo conteneantur in duobus mandatis charitatis; De triplici genere mendacii; De perjurio; De sexto et septimo praecepto secundae tabulae“, dostupné nesnadněji v Migneho patrologii, MPL 192, 830–840. Moderní edice: *Magistri Petri Lombardi, Parisiensis Episcopi Sententiae in IV libris distinctae – 2. Liber III et IV, cum 5 indicibus*, Roma 1981.

¹⁰ Srov. PAVEL SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum provecum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans – I*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk – Łódz 1985, s. 162–163, č. 431; incipit: „Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Necessesse est cuilibet cristiano, volenti ingredi ad vitam eternam“. Další rukopis eviduje MARIE TOŠNEROVÁ (red.), *Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004, s. 163: Národní knihovna ČR v Praze Rkp. 60 (Minorité Český Krumlov – deponát).

¹¹ Srov. VLASTIMIL KYBAL, *M. Matěj z Janova. Jeho život, spisy a učení*, Praha 1905 (reprint 2000), s. 36–38.

finici Antikrista, která později přešla skrze Janovovo životní dílo *Regulae Veteris et Novi Testamenti* i do díla druhého zakladatele husitství Jakoubka ze Stříbra († 1429), který z Janova v mnohém vycházel, a věci další. Druhým pak milíčovcem, který se perem utkal s výkladem Dekalogu, byl vzdělaný a známý laik Tomáš ze Štítného (cca † 1405). Učinil tak v traktátu *O desateru božiem prikázání*,¹² který se dochoval hned ve čtyřech sbornících jeho staročeských prací z přelomu 14. a 15. století, ba dokonce i v mladším chorvatsko-hlaholském zpracování z prostředí pražského emauzského kláštera sv. Jeronýma na Slovanech.¹³ I Štítný ve své práci zůstává poplaten tradiční podobě výkladu Desatera, ba i kontext jeho spisů svědčí o zmíněném spojování tématu Dekalogu s tématy dalšími. Některé jeho poznámky však svědčí již o blížícím se přívalu, jako ta o kritice posvátných obrazů,¹⁴ u nás přítomná minimálně od doby zmíněného Matěje z Janova, staršího Štítného současníka.

Asi nebude úplnou náhodou, že kromě Jindřicha z Freimaru známe jménem v našem prostředí 14. století pouhé dva autory samostatných výkladů Dekalogu, navíc oba „poznamenané“ nálepkou tzv. předchůdců Husových a jejich dílo přes veškerý vztah k tradici přeci jenom kontaminované probíhající procesem, který vyústí v husitství. Husitství by se však neobešlo bez díla anglického filosofa a teologa Johna Wyclifa († 1384) a mimo jiné jeho traktátu *De mandatis divinis*,¹⁵ který do dějin vstoupil spíše jako Wyclifův *Decalogus*. Wyclifův výklad Desatera z let 1375–1376 je opět výkladem tradičním, opřeným tentokrát o výklad Dekalogu dosud nezmíněného Wyclifova krajana a lincolnského biskupa Roberta Grosseteste († 1253). Těžko v něm vyhledat co kacířského, a snad i proto se dodnes dochovalo poměrně nečekaných 17 rukopisů tohoto díla, nepočítáme-li mladší výtahné zpracování z pera anglického husity v Čechách Petra

¹² Ed. ANTONÍN JAROSLAV VRÁTKO, *Thómy z Štítného Knihy naučení křesťanského*, Praha 1873, s. 290–301; srov. SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum – I*, s. 200, č. 532; incipit sborníků muzejního, sázavského a jezuitského: „Chceš-li přijíti k životu, zachovajz prikázanie. Slova tato spasitel vyřekl o desateru božiem prikázání zákona starého“; incipit opatovického sborníku: „Chceš-li býti spasen, drž prikázanie. Když spasitel na světě chodě“.

¹³ Srov. JOHANNES REINHART, *Výklad desatera Tomáše ze Štítného v starochorvatské literatuře*, *Slavia*, 2005, roč. 74, č. 2–3, s. 313–327.

¹⁴ Srov. VRÁTKO, *Thómy z Štítného Knihy naučení křesťanského*, s. 294: „Protož anif jsem z těch, jenž mluviechu, by nemělo mezi křesťany obrazův býti, mnít, žeť sú uplielšili ...“

¹⁵ Ed. JOHANN LOSERTH – FREDERIC D. MATTHEW, *Johannis Wyclif: Tractatus de mandatis divinis accedit Tractatus de statu innocencie*, London 1922 (reprint 1966); srov. WILIELL R. THOMSON, *The latin writings of John Wyclif. An annotated catalog*, Toronto 1983, s. 45–47.

Payna-Engliš († 1456).¹⁶ Jeho vliv, jak vzápětí uvidíme, však byl na naše poměry nečekáný – Wyclif se tedy i zde mohl hrdě připojit k tzv. domácím předchůdcům Husovým.

Husův *Výklad viery, desatera a páteře* patří sice ke spisům z Husova pera nejznámějším, rozhodně však není jediným, kde se Hus s otázkou Desatera snažil vypořádat. Z přelomu let 1407–1408 pochází první Husův dochovaný výklad Dekalogu, vycházející z univerzitní práce na tradičním výkladu zmíněných *Čtyř knih sentencí* Petra Lombardského. Závislost na vykládané látce je u Husa zřejmá. Hus v podstatě rozepisuje jednotlivá témata Lombardovy příručky, už tak v daném tématu strohé, potenciálně očekávaných kacířství se však zde ani v celku knihy nedopouští. Celý text je suchý, školský, téměř jako by visel v bezčasu, a ani druhý Husův spis v tomto smyslu na tom není výrazně lépe. Jde o traktátek *Expositio decalogi* z počátku roku 1408,¹⁷ tedy bezprostředně navazující na výklad *Sentencí* a Lombardovy knihy také patří k jednomu z jeho zdrojů. Ne jenom a ne pouze. Kromě vlastního synodního kázání z roku 1407 užil Hus při přípravě textu ještě jedno dílko, totiž stejnojmenný spisek Henricha z Freimaru, o němž jsme již hovořili. Závislost na Freimarovi vedla před stětiným katolického historika a výborného znalce husitství Jana Sedláka dokonce k tomu, aby Husův spis považoval za pouhá excerpta z Jindřichova díla.¹⁸ Revizi Sedlákovy názoru však můžeme očekávat až s novým kritickým vydáním Husova díla, nemluvě o tom, že stále schází i edice Freimarova. Učené rozpravy věnované Desateru a psané latinou Hus spiskem *Expositio decalogi* definitivně opustil. Někdy v roce 1411 přispěl pak v souvislosti s reformou bohoslužebného pořádku v Betlémské kapli k popularizaci Desatera i vyznání víry tím, že jejich texty v staročeském znění dal jako nejstarší v Betlémě vymalovat na stěnách,¹⁹ kam je po čase následovaly další texty Husovy a Jakoubkovy. Zájem o křesťanské laiky však vedl Husa roku 1412 nakonec k sepsání oné velké knihy *Výkladu viery, desatera*

¹⁶ Srov. FRANTIŠEK M. BARTOŠ, *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna*, Praha 1928, s. 101–102, č. 9.

¹⁷ Ed. VÁCLAV FLAJŠHANS, *Spisy M. Jana Husi – Expositio decalogi*, Praha 1903; přel. MILAN SVOBODA, *Výklad desatera*, in *Mistra Jana Husi Sebrané spisy – 1/1*, s. 103–134; srov. FRANTIŠEK M. BARTOŠ – PAVEL SPUNAR, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965, s. 97–98, č. 45; inc. „Locutus est dominus cunctos sermone hos etc. Ex 20. Exponendo decalogum populo simpliciter“.

¹⁸ Srov. JAN SEDLÁK, *Pramen Husovy „Expositio decalogi“*, *Studie a texty k náboženským dějinám českým – 1*, Olomouc 1914, s. 23–31.

¹⁹ Srov. BOHUMIL RYBA, *Betlémské texty*, Praha 1951, s. 14–15, 38 (edice rekonstruovaného textu).

a páteře i k další úpravě tohoto textu do mladších a úspornějších verzí.²⁰ Na rozdíl od předchozích prací se zde Hus již zřetelně orientoval na svém velkém učiteli Wyclifovi,²¹ jehož traktát *De mandatis divinis* se stal Husovi z celé třetiny základem k vlastnímu zpracování. Teprve zde a v této souvislosti nalezneme u Husova výkladu Dekalogu kritické šlehy, současné narážky i britký jazyk. Oblibu tohoto textu však nedokládá jen vlastní Husovo kratší dvojí zpracování, ale i to, že *Výklad* přešel jak do slovanského prostředí Emauzského kláštera,²² kde se nalézal již výklad Štítného, ale našel si svou cestu i do dolnoněmčiny, v níž vyšel roku 1485 péčí mistra Jana z Lübecku († 1502);²³ nemluvě o českých vydáních a opisech dalších.

Husova zmínka ve velkém *Výkladu desatera* o tom, že zlí kněží horlí proti viklefištům, kteří káží o přikázáních Desatera a malují jeho text po stěnách kostelů a domů, jistě nedokládá pouze existenci Dekalogu na stěnách Betlémské kaple a fakticitu Husova výkladu. Jistě šlo o víc. Hus zřejmě nepřímo naráží na události spjaté s recepcí Wyclifova díla v prostředí části pražské univerzity, kam pochopitelně došel a byl přijat i Wyclifův *Decalog*. Snad i na památnou obranu tohoto Wyclifova spisu, kterou v rámci odboje proti zásahu pražského arcibiskupa vykonal mezi jinými Husův kolega, mistr Jakoubek ze Stříbra roku 1410. V každém případě nám podrobnosti unikají. Jisté však je, že Husův výrok lze do jisté míry brát i poněkud nadsazeně. Anonymní výklady Desatera máme doloženy v našem prostředí i z počátku 15. století a bylo by jistě odvážné šmahem je bez prozkoumání na základě Husova výroku řadit do prostředí pražských viklefištů. S počátkem 15. století se však pojí i vznik dalšího velkého a významného výkladu Dekalogu, jak lze soudit prozatím z počtu dochovaných rukopisů, tentokrát z pera vynikajícího vídeňského univerzitního profesora a pozdějšího

²⁰ Ed. JIŘÍ DAŇHELKA, *Magistri Iohannis Hus Opera Omnia – 1: Výklady*, Praha 1975; srov. BARTOŠ – SPUNAR, *Soupis pramenů*, s. 155–157, č. 109: incipit většího Výkladu: „Ktož budeš čísti ... Každý křesťan, jenž rozumění má“; s. 157–158, č. 110: incipit menšího Výkladu: „A že sprostnému těžko je dlůhů řeč spatovatati“; s. 158–159, č. 111: incipit krátkého Výkladu: „Spasitel církvi svatě, která jest sbor“.

²¹ Srov. JAN SEDLÁK, Pramen Husova českého Výkladu, *Studie a texty* – 1, s. 170–247; JAN SEDLÁK, Dodatek ke studii „Pramen Husova českého Výkladu“ ve Studii a textech I, s. 170 nn., *Studie a texty k náboženským dějinám českým* – 2, Olomouc 1915, s. 263–267; JAN SEDLÁK, K pramenům Husova Výkladu, *Studie a texty* – 2, s. 355–359; JAN SEDLÁK, Stať o boji v Husově Výkladu desatera, *Studie a texty* – 2, s. 528–531.

²² Srov. JOHANNES REINHART, Husov Výklad desatera božieho přikázanie u hrvatskoglagoljskom (starohrvatskom) prijevodu, *Slovo*, 47–49, Zagreb 1999, s. 221–254.

²³ Srov. BARTOŠ – SPUNAR, *Soupis pramenů*, s. 157, č. 109; PAVEL SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů doby poděbradské a jagellonské*, Acta Reformationem Bohemicam Illustrantia – 1. Příspěvky k dějinám utrakvismu, Praha 1978, s. 246, č. E5; faksimile: JAN HUS, *Dat boeken van deme repe. De uthlegginge ouer den louen*, úvod Amedeo Molnár, Hildesheim – New York 1971.

znalce české otázky, doktora teologie a protivníka husitů Mikuláše z Dinkelsbühlu († 1433) *De decem praeceptis decalogi*.²⁴ I zde však třeba litovat – není moderního vydání, není edice; snad i zde připadne badatelům, jako v případě Matěje z Janova, text tohoto typu „bezvýznamný“. Ale vraťme se z Vídně do Prahy.

Viděli jsme, že Hus je při své práci na výkladu Desatera v letech 1407–1408 ještě nedotčen vlivem Wyclifovým a čerpá ze zdrojů tradičních, pravověrných. Wyclifův výklad Desatera sice Hus znal již v dobách svých univerzitních výkladů Lombardových sentencí, v souvislosti s vlastním výkladem Dekalogu jej však dosud neužíval.²⁵ V létě 1410 však již byla situace jistě jiná. Proti zásahu arcibiskupa, který v likvidaci Wyclifových knih viděl také potenciální likvidaci českých viklefstů, se zvedla v husovských kruzích vlna odporu. Jedna Wyclifova kniha za druhou nacházela statečné obránce a i Wyclifův *Decalogus* našel podporu v projevu Husova kolegy Jakoubka ze Stříbra.²⁶ Stalo se tak 28. července 1410 a o Desateru zaznělo toho dne pramálo. Posлуhač sice na počátku Jakoubkovy protestace dostal informaci o tom, že Wyclifova kniha, která byla odsouzena jako heretická, obsahuje „pravdu života a evangelické učení“, její obsah mu však zůstal skryt, neboť Jakoubek obraty svého oblíbeného učitele Matěje z Janova zvedá proti protivníkům duchovní meč, útočí na Antikrista a jeho církev, vše pro víru a zákon Kristův v naději na konečné vítězství. Dekalog sám toho dne Jakoubka příliš nezajímal, vrátil se k němu až po několika letech v dobách revoluce.

Již v pramenech 14. století jsme zaznamenali řadu témat, která se Dekalogu a jeho jednotlivých příkazů více či méně dotýkají – zmínil jsem např. přísahu nebo lež – a vytváří v rámci souvislého výkladu Desatera i mimo něj vlastně samostatná pojednání. V husitství tento vývoj pochopitelně pokročil, výklad jednotlivých otázek se vlastně osamostatnil a tyto samostatné traktáty na téma obrazů, přísahy, svěcení svátků, trestu smrti, války a duchovního boje, lichvy a další naplňují řadu latinských i českých kodexů husitské doby. Zřetelný je zde však také ústup od školského zpra-

²⁴ Srov. ALOIS MADRE, *Nikolaus von Dinkelsbühl Leben und Schriften. Ein Beitrag zur theologischen Literaturgeschichte*, Münster 1965, s. 330–331. Dinkelsbühlův traktát je dochován ve třech verzích: 1. inc.: „Audi, Israel, praecepta domini dei tui ... In verbis istis spiritus sanctus ...“; 2. inc.: „Si vis ad vitam ingredi, serva mandata ... In verbis propositis ostendit Christus ...“; 3. De decem praeceptis cum decem plagis Aegyptiorum, inc.: „In generali breviter est dicendum ...“

²⁵ Srov. JAN SEDLÁK, *Prameny Husovy Lektury na III. knihu Sentencí, Studie a texty* – 1, s. 436–449, zde s. 448n.

²⁶ Ed. JAN SEDLÁK, *Mgri Jacobi de Misa Defensio libri Decalogi Mgri Johannis Wiclef, Studie a texty* – 2, s. 316–328; srov. SPUNAR, *Repertorium* – I, s. 219, č. 578.

covávání tématu Desatera formou učených traktátů a jeho aplikace mezi laické vrstvy formou katechismu, písně a ovšem také kázání.

Husitské katechismy samozřejmě Desatero zčásti také tradičně obsahují, někdy formou stručnou, někdy připojují obsáhlý výklad jednotlivých příkazů.²⁷ Zajímavé je, že z dochovaných pramenů je Desatero obsaženo zejména v textech radikálních husitů směru Mikuláše z Drážďan († 1417) a táborů, pro něž je charakteristická naprostá záповeď přísahy a zákaz trestu smrti. Důraz na Desatero nalezneme i v tábořských písních. O zpěvu Desatera při tábořské bohoslužbě máme zprávy a představu, jak taková píseň mohla vypadat, nám prostředkuje skladba *Nuž křesťané víry pravé* z roku 1415,²⁸ kterou složil Jan Čapek († 1445?) a po svém zvyku věnoval zejména dětem. Z dalších písní lze ještě jmenovat skladbu *Nebudeš miati bohův jiných*²⁹ či píseň *Slyšte přikázání božie*.³⁰ Tábořské skladby jsou zde překvapivě tradiční, drží klasické dělení Desatera 3 ku 7 a jednotlivé biblické verše vlastně nekomentují. Jejich „tábořkost“ je vlastně důsledná bibličnost, pro táboře v mnohém typická.³¹ K výkladu a poznání Desatera však přispěl i duchovní otec táborů Jakoubek ze Stříbra, již několikrát zmiňovaný. Jakoubkův příspěvek k našemu tématu je jeho zřejmě pozdní nedokončené dílo *Postilla super decem mandata domini* z 20. let 15. století,³² které postihl mnohokrát zmiňovaný osud středověkých děl – zůstal v rukopise a jediné informace o něm podal jeho objevitel F. M. Bartoš.³³ Jakoubka k tématu kázání vedla skutečnost, že Desatero je velice přestupováno a zřídka se o něm káže. Měl pravdu! Nevěříme-li zcela nadnesené větě Husova *Výkladu* o viklefském vykládání Desatera v Praze po roce 1410, pro které nemáme doklady, a připomeneme-li si, že dosud neznáme žádnou starší postilu z našeho prostoru, která by Dekalog vzala za své téma, jen několik osamělých kázání na Desatero či jednotlivý jeho příkaz zřejmě z postní doby, je třeba Jakoubkovi přisvědčit. Jakoubek stejně jako Hus ve

²⁷ Srov. HAVELKA, *Husitské katechismy*, s. 32, 72, 95, 101–103 aj.

²⁸ Ed. ZDENĚK NEJEDLÝ, *Dějiny husitského zpěvu – 6. Texty*, Praha 1956², s. 188–189; BOHUSLAV HAVRÁNEK – JOSEF HRABÁK – JIŘÍ DAŇHELKA a kol., *Výbor z české literatury doby husitské – I*, Praha 1963, s. 300–302; srov. ZDENĚK NEJEDLÝ, *Dějiny husitského zpěvu – 4. Táboři*, Praha 1955², s. 230–235; PAVEL SPUNAR, *Repertorium auctororum Bohemorum proventum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans – II*, Warszawa – Praha 1995, s. 43–44, č. 16.

²⁹ Ed. NEJEDLÝ, *Dějiny – 6*, s. 195–200; srov. NEJEDLÝ, *Dějiny – 4*, s. 275–281.

³⁰ Ed. NEJEDLÝ, *Dějiny – 6*, s. 200–201; NEJEDLÝ, *Dějiny – 4*, s. 281.

³¹ Ještě k pojetí Desatera u tábořských radikálů srov. NEJEDLÝ, *Dějiny – 4*, s. 377.

³² Srov. SPUNAR, *Repertorium – I*, s. 241, č. 654; inc. „Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Mt 19. In istis verbis salvator tangit“.

³³ Srov. BARTOŠ, Příspěvky k dějinám Václava IV. 6. Jakoubkův Výklad desatera, *Věstník České akademie věd a umění*, 1942, roč. 51, č. 2, s. 92–100.

Výkladu při svém kázání zřetelně užívá Wyclifova zmíněného spisu *De mandatis divinis*, apokalyptický nádech celé postile pak dodává užívání starší Jakoubkovy práce *Výklad na Zjevení sv. Jana*. Z Bartošova přehledu je zřejmé, že i zde zaznívají problematické kusy, týkající se zejména obrazů, přísahy a války, Jakoubek se však dotýká i tzv. věčných platů, kostnických otců a táborů. Na další si však opět musíme počkat do vydání tohoto Jakoubkova díla v moderní kritické edici.

Na Jakoubkovo úsilí vykládat laikům Desatero jeho nástupce v čele středomohusitů, později volený pražský arcibiskup, Jan Rokycana († 1471) nenavázal.³⁴ Jeho nástupce na betlémské kazatelně mistr Václav z Dráchova († 1469) však ano. Učinil tak spisem *Expositio decalogi* z doby před rokem 1448.³⁵ A opět jsme zde odkázáni na stručnou charakteristiku nálezece spisu prof. F. M. Bartoše,³⁶ který doložil Dráchovcovu závislost na již známém výkladu Jakoubkově, připomněl stále přítomnou apokalyptickou náladu v nové husitské generaci, víc však povědět nestačil. Kritická edice, dodávám, opět chybí. Z poděbradské a jagellonské doby nám tak vedle díla Václava z Dráchova v našem zorném poli zůstává jedině drobný spis utrakvistického kněze a literáta Jana Bechyňky († 1507) z doby kolem roku 1500, který svou úvahu o smrtelných hříších a Božích příkázáních vtělil do traktátku s poněkud neobvyklým názvem *Knězi Jakubovi dva sajury*.³⁷

Nedostatek pramenů z oněch dob, které by formou samostatného pojednání či kázání byly věnovány výkladu Dekalogu, ještě neznamená, že Desatero zmizelo z života české církve. Naprosto ne! Strana pod obojí dál opisovala a studovala zejména Husův *Výklad*, oblíbený byl stále výklad Štítného. Znely písně, děti i dospělí se vzdělávali v katechismu, chodili ke zpovědi i k přijímání. Po celé 15. století nacházíme u nás opisy spisů Freimara i Dinkelsbühla, postupně se k nim řadí také díla moderní: Jeana Gersona († 1429), Johanna Nidera († 1438), Thomase Ebendorfera († 1464),³⁸ která věnovali Dekalogu a jejichž jména známe ze seznamů husitských

³⁴ O Dekalogu v Rokycanově díle pojednal FRANTIŠEK ŠIMEK, *Učení M. Jana Rokycany*, Praha 1938, na různých místech podle obsahu a rejstříku.

³⁵ Srov. SPUNAR, *Repertorium – II*, s. 91, č. 126; inc.: „Mt 19. Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Quia omne tortuosum ad aliquam regulam dirigitur“.

³⁶ Srov. BARTOŠ, *Husitský Sborník novoříšský, Jihočeský sborník historický*, 1952, roč. 21, s. 67–68.

³⁷ Ed. NOEMI REJCHRTOVÁ, Zkušební písemná práce utrakvistického kněze, in *Studie a texty Komenského evangelické bohoslovecké fakulty – 2*, Praha 1982, s. 45–63, zde s. 57–63; srov. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, s. 187, č. 50/2; inc. „Pocivému knězi Jakubovi, načeradskému faráři, otci mému v pánu milému“.

³⁸ Srov. jejich různé dochované spisy: JOHANNES GERSON, *Opus tripartitum de preceptis decalogi, de confessione et de arte moriendi*; JOHANNES NIDER, *Praeceptorium divinae legis*,

protivníků. A to zde pomíjíme význam tehdejší biblické práce, roli Martina Lupáče († 1468) na nové recenzi biblického překladu, tisky prvních českých biblí a další okolnosti, které s naší otázkou také mohou souviset či přímo souvisí a pro vážnou práci s textem Dekalogu je ovšem nutné je zohlednit. Nám zde však nezbývá prostor. Abychom pokračovali v našem přehledu, je třeba se obrátit k dílu Jednoty bratrské, respektive k dílu velkého muže její 2. generace, Lukáši Pražskému († 1528).

Lukášovi se jako jednomu z mála dostalo vlivem okolností i nesporného talentu možnosti vybudovat církev, řekli bychom, proti všem. Samozřejmě, že nebyl sám a k jeho dílu napomáhali další předáci Jednoty, odpovědní za její další vývoj, žádný z nich však po sobě nezanechal tak monumentální dílo. Katechismy, kázání, agendu, sbírku jakéhosi „kanonického práva“ Jednoty, vyznání víry, písně, redakci biblického textu, vyjádření téměř ke všem svátostem, spory a polemiky s protivníky, jistě i mnoho dalšího.³⁹ Bylo by proto s podivem, kdybychom zde nenalezli také výklad Desatera – nalezneme a ne jeden!

Lukášův výměr Desatera jakožto „*lidským slovem zaznamenaný úmysl prvotního (přirozeného) Božího zákona*“ definoval již Amedeo Molnár⁴⁰ a týž edičně představil i Lukášův drobný výklad Desatera, respektive jeho převyprávění obsažené v katechismu *Otázky dětské*.⁴¹ To je jedna tradiční poloha, kde Desatero nalezneme i mimo Jednotu – při katechezi dětí. Druhá rovina je spojená opět tradičně se zpovědí, která i v Lukášově generaci měla v Jednotě své místo – Desatero je tak v Lukášových *Zprávách kněžských* také zpovědním zrcadlem.⁴² Kromě toho v Lukášově díle nalezneme dokonce obsáhlý a samostatný výklad Desatera, který však vstoupil do badání o Jednotě pod poněkud nejasným názvem *O spravedlnosti a milosti* a zůstal dosud pouze v olomouckém rukopise.⁴³ Těžký literární styl autora, přítomný téměř ve všech jeho pracích, zde sice oživují překvapivě hladivé úryvky z Kempenského *Následování Krista*, scholastické nazírání na problém nezastírá sice teologická a etická specifika Jednoty Lukášovy doby, i tak se však při letmém pohledu jeví jako práce vcelku tradiční.

sive Expositio decalogi; THOMAS EBENDORFER DE HASELBACH, *Tractatus de decem praeceptis*.

³⁹ Srov. JOSEF TH. MÜLLER, *Dějiny Jednoty bratrské – 1*, přel. F. M. BARTOŠ, Praha 1923, s. 334–350 a KNIHOPIŠ č. 5019–5059.

⁴⁰ Srov. AMEDEO MOLNÁR, *Bratr Lukáš, bohoslovec Jednoty*, Praha 1948, s. 44.

⁴¹ Tamtéž, s. 121–122.

⁴² Srov. KNIHOPIŠ č. 5059; zejména oddíl: „Jaká služba má býti při těch, jenž neumějí se spovídati hříchův“ na l. 20a–23b.

⁴³ Srov. SVK OLOMOUC sign. E 21; inc. „Pán buoh všemohúci chtě člověka stvořeného ...“; děkuji dr. Martinu Rothkegelovi za zpřístupnění kopie tohoto rukopisu.

Bratrský zpěvník Lukášovy redakce mi pak nebyl k dispozici, sáhl jsem proto po prvním velkém tištěném kancionále Jednoty z roku 1541, který na Lukášem zavedenou písňovou práci navazoval, po *Písniích chval božských* Jana Roha († 1547).⁴⁴ I zde nalézáme po táborech a utrakvistech píseň „*na prikázanie božie, jenž vysvětlují pravý rozum vůle jeho svaté v nich*“. A i zde je Desatero pojímáno tradičně, obrazy z Desatera mizí, poslední prikázání je pochopitelně rozděleno. Interpretace Dekalogu je pak taková, že bratrské píseň může zpívat téměř každý. Kancionál nás však zpravuje i o tom, jaké bylo místo Desatera v liturgii Jednoty, kdy jeho recitace a zpěv písně o něm patřily do situace, „*když se koli líbí a příčina neb potřeba toho přítomná byla by*“.

Část díla Lukáše Pražského a samozřejmě Rohův kancionál vyšly již v době po Lutherově vystoupení, v době, kdy evropský humanismus nehlásal jen návrat k antice, ale potažmo i k originálním biblickým textům. I Dekalog se tak těšil zájmu humanistů,⁴⁵ jakkoli recepci například Erasmo († 1536)⁴⁶ výkladu Desatera v našich zemích není možno na rozdíl od jiných Desideriových prací nijak výrazně doložit. Zajímavé však je, že jedním z prvních překladů Lutherových († 1546) prací, dodnes v českém jazyce rozsahem nepřekonaný, je spis, respektive Lutherovo *Kázání na desatero prikázání boží* tištěné v Praze již roku 1520 v překladu mistra Pavla Příbrama († ?) a péčí tiskaře Pavla Severína z Kapí Hory († 1554).⁴⁷ Lutherův zcela tradiční augustinský výměr Desatera byl jistě dobře přijat v prostředí, které k Desateru přistupovalo ze stejných pozic. Teprve pozdější orientace části tzv. novoutrakvistů a Jednoty bratrské v českých zemích na teologii církví reformovaných učinila tomuto tradičnímu vidění věci přítrž a v textech mladších se začínáme setkávat s opuštěním dosavadní pozice a vystoupením vstříc novému pořádku. Zdá se tedy, že formální stránka

⁴⁴ Srov. KNIHOPIŠ č. 12 856; faksimile ZDENĚK V. TOBOLKA, Praha 1927, l. QQ3a-RR2a: „Píseň na prikázanie Božie, jenž vysvětlují pravý rozum vůle jeho svaté v nich.“ Píseň zde uvedené: „Jakž první člověk uvěřil ...; Ej, všickni spolu zpívejme ...; To věduce křesťané ...; Znamenaje každý člověk ...; Chtě Kristus spravedlivost naši ...; Pane Kriste, jenž pravda ...“ Závěr oddílu: „Jiné píseň podle těchž prikázání Božích a učenie písem svatých o ctnostném a mravném životě, aneb i dobrých skutcích z viery v Pána Krista pocházejících i jeho následovných.“

⁴⁵ Evidenci latinských děl na téma Dekalogu nejen humanistů zpřístupňuje elektronická databáze Latin Bibliography 1500–2001, nakladatelství K. V. Saur, ve 2. vydání přístupná na [www.stránkách Masarykovy Univerzity v Brně](http://www.stránkách.Masarykovy.Univerzity.v.Brně); zde je si možno udělat náležitý přehled o dílech, kterým se zde ani později nevěnujeme.

⁴⁶ Srov. Dilucida et pia explanatio Symboli quod Apostolorum dicitur, decalogi præceptorum, et dominicæ precatonis, per Des. Erasmus Rot. opus nunc primum, et conditum et aeditum, ex officina Frobeniana, Basileæ 1533.

⁴⁷ Srov. KNIHOPIŠ č. 5110.

Desatera by nám mohla sloužit k rozpoznání orientace jednotlivých teologů u nás i jejich směrů před Bílou horou; jasné to však není a i pramenů je málo. Na rozdíl od doby starší nacházíme totiž u nás v době předbělohorské jediný spis, který Desatero samostatně vykládá, totiž *Výklad na desatero* prostějovského faráře Šimona Brodského († ?) z roku 1573,⁴⁸ který v současnosti zapadl do fondu piaristů v Příboře a zdá se, že nedošel většího ohlasu. Kde tedy brát?

Odpovědi bychom se mohli dobrat při rozboru těch textů, kde lze otázku Dekalogu očekávat – katechismů, agend a písní. Ani vlivem světové reformace nebyla u nás zcela opuštěna zpovědní praxe, její nesvátočná podoba byla však více spojena s přijímáním večere Páně, a přípravě k přijímání byla tak věnována náležitá pozornost. Obě známé předbělohorské agendy – luterská *Agenda česká* z roku 1581 i *Pravidlo služebnosti církevních* Tobiáše Závorky Lipenského († 1612) z roku 1607 – mají ve svých oddílech „O zpovědi a rozhrěšování“ a „Správa o připravování se ku požívání těla a krve Páně a svatém rozhrěšení“ prostor Desateru věnovaný.⁴⁹ Luteráni nám zde však na rozdíl od „optimisticky“ laděných svých předchůdců a souputníků, kteří znalost Desatera u svých dotázaných v textech předpokládali, přinášejí zřejmě reálnější obrázek skutečného stavu společnosti, kdy na otázku kněze: „Milý příteli, umíš-li desatero Boží přikázání a víš-li, co v nich Pán Bůh od jednoho každého z nás žádá?“ potenciální komunikant odpovídá: „V pravdě, pane faráři, jáť jich neumím“.⁵⁰ Je to výjimka, myslím však, že zajímavá. Zajímavá i proto, že od roku 1547, kdy v Prostějově vyšel náš první český tištěný slabikář,⁵¹ někdy mylně přisuzovaný bratřím, se Desatero spolu se základními věroučnými články stalo průpravou na cestě ke stále se zvyšující gramotnosti obyvatelstva našich zemí. Na rozdíl od luterských nebo luteranizujících agend, které jsme uvedli, se postupně v Jednotě bratrské prosadila podoba Dekalogu v nám již známé

⁴⁸ Srov. KNIHOPIS č. 1301; FERDINAND PÍSECKÝ, Nový rukopis. Výklad desatera Šimona Brodského, faráře v Prostějově z r. 1573, *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 1910, roč. 27, s. 29; MARIE TOŠNEROVÁ (red.), *Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001, s. 152–153, č. 146: Příbor fond piaristé Příbor sign. Př-XII, B 13: „Exordium na Desatero přikázání Pána Boha našeho a přitom i vejkład božských přikázání v městě Prostějově od ctihodného kněze Šimona Brodského, faráře prostějovského ... napsán a dokonán tento výklad na Desatero ode mne kněze Jana Hulesia v dědině Otnicích 1584.“

⁴⁹ Ed. OTA HALAMA, *Ultravizistické agendy k večeri Páně*, Acta Reformationem Bohemicam Illustrantia – 6. Coena Dominica Bohemica, Praha 2006, s. 133–314, zde s. 174 a 218–219.

⁵⁰ Tamtéž, s. 174.

⁵¹ Srov. KNIHOPIS č. 15 441: *Slabikář český a jiných náboženství počátkové, kterýmžto věcem dítky křesťanské hned z mladosti učeny býti mají*, dekalog na l. A6b-A7a; faksimile Praha 1928.

formě, opuštěny tedy byly praktiky doby Lukášovy. Zda k tomu došlo vlivem vlastní biblické práce Jednoty nebo spíše vlivem reformovaného školení jednotlivých jejích členů, dnes těžko posoudit. Klonil bych se spíše k druhé možnosti. Každopádně předbělohorské bratrské katechismy jsou již ve výměru Desatera „reformované“⁵² a to mělo vliv i na další vývoj církvi v exilu i toleranci.

Pro následný vývoj církve u nás a k její recepci i interpretaci Dekalogu v době pobělohorské je nutné na jedné straně zkoumat novou tridentinskou orientaci římské církve, která jako jediná tehdy prostředkovala náboženský život obyvatel, a na straně druhé prozkoumat prostředí tzv. tajných nekatolíků. První není tak nesnadné. Máme k dispozici, ba i v češtině, katechismy, výklady Dekalogu jednotlivých katolických autorů, kancionály, postily a další a další texty, kde by se naše otázka dala dohledat. Druhý úkol bude o poznání těžší a lze mu jedině držet palce: obrysy vnitřního života našich exulantů a tajných evangelíků jsou nám dosud valně zahaleny tajemstvím. Stejně komplikovaná bude ovšem i práce toho, kdo by se ujal interpretace Dekalogu v dějinách našich tolerančních církví. I zde je práce v počátcích, jakkoli již mnohé bylo vykonáno. A počátkem by mohl být alespoň inventář toleranční literatury, bez něhož se při další práci ani zde neobejdeme.

Tímto výhledem jsme se dostali k závěru. Bylo snad zřejmé, že vše zde stojí a padá s dochovanými prameny – kde scházejí, bylo se třeba odmlčet. Je však ještě třeba, abychom si vytkli úkoly, které se na poli poznání interpretace Dekalogu v dějinách české církve objevily.

Prvním úkolem bude pochopitelně heuristika, bez které si nelze práci vůbec představit. Je s podivem, jak relativně snadno se badatel může orientovat v repertoriích a soupisech středověkých rukopisů, přijde-li však k době novější, jistá půda se začne ztrácet pod nohama, evidence mizí.

Následně bude třeba vlastní jazykovědné zkoumání textu Dekalogu, který, jak jsme viděli, fungoval i nezávisle na biblických knihách, jakkoli mu byly vzorem, a jehož místo bylo v praktické církevní sféře. Vedle toho pak i text biblický, jehož vývoji v jednotlivých recenzích staročeské bible se dosud nikdo nevěnoval. I zde totiž platí, co překlad, to výklad, a jazykové instrumentarium může skrývat nečekaná překvapení. Setkáme-li se totiž např. v jednom textu staročeského Desatera s příkazem: „Pomni na den nedělní, aby jej světil“; rozhodně to nelze smést jen tak ze stolu poukazem k vadě překladu atd.

⁵² Ed. LUDVÍK BOHUMIL KAŠPAR, *Katechismus českobratrský. Dle původního vydání z r. 1608 věrně otištěný*, Praha 1877, s. 5–6; FRANTIŠEK BEDNÁŘ, *Katechismus bratrský podle vydání z roku 1616*, Praha 1933, s. 7–9.

Viděli jsme také, že mnohé z jednotlivých výkladů Dekalogu středověkých autorů se vzájemně doplňují, vzájemně na sebe navazují. Tento běžný jev, předpokládaný u mnoha těchto děl, nelze pochopit bez důkladného zkoumání filiace jednotlivých textů. Krom Jana Sedláka v případě spisů Husových však na tomto poli vykonal co jen málokdo. Ony texty však bude nutné také zpřístupnit, nejlépe formou kritických edic. Je poměrně tristní, že např. *Postilla perpetua* Mikuláše z Lyry, bez které si exegezi nedokázal představit žádný středověký učenec či kazatel, je dodnes přístupná pouze v reprintu dávné inkunábule.⁵³

Zkoumání jistě nesmí pominout látky, které jsme průběžně zmiňovali: katechismy, liturgické skladby, písně, agendy, zpovědní příručky a další. Nesmí však chybět ani analýza Dekalogu z hlediska dějin umění, které jsme se zde zcela vyhnuli – rohatý Mojžíš s deskami zákona je ve výtvarném umění a knižní výzdobě poměrně známý motiv.

Konečně teprve tehdy, po vykonané práci, bude možné přistoupit ke skutečně vážnému teologickému zhodnocení role Dekalogu v dějinách české církve a jeho jednotlivé příkazy také podrobit příslušnému etickému zkoumání, jemuž jsme se zde ovšem z pochopitelných důvodů vyhnuli.

⁵³ Srov. NICOLAUS DE LYRA, *Postilla super totam bibliam*, Frankfurt am Main 1971, reprint štrasburského vydání z roku 1492.